

U ovom poglavlju prikazan je pregled smjernica koje daju odgovor na pitanje *Što istražiti?*, odnosno kako

- odlučiti što ćemo istraživati
- formulirati adekvatno istraživačko pitanje i hipotezu
- pretraživati literaturu

1.1. Izvori ideja za istraživačko pitanje

Neka od najvažnijih pitanja koja se javljaju na početku planiranja znanstvenog istraživanja uključuju: *Kako odlučiti što ćemo istraživati? Što će nam biti istraživački problem/pitanje? Kako ćemo formulirati hipoteze?* Početnici u znanstvenim istraživanjima očekuju da su odgovori na ta pitanja izrazito kompleksni i uključuju znanja i sposobnosti koje oni nemaju te da su u procesu oblikovanja i razrade istraživačke ideje vješti samo znanstvenici. To mišljenje nije opravdano s obzirom na to da je svaki čovjek, u većoj ili manjoj mjeri, već iskusan u postavljanju istraživačkih pitanja. Štoviše, time se bavimo na dnevnoj razini. Kad se pitamo hoće li se pretjerana upotreba mobitela (ili drugih medijskih uređaja) negativno odraziti na školski uspjeh naše djece, hoće li oni zbog toga biti emocionalno nezreliji i slično, mi postavljamo istraživačka pitanja. Razlika između svakodnevnog, „zdravorazumskog“ testiranja tih pitanja i onog znanstvenog je primarno u načinima pomoću kojih dolazimo do odgovora (a dijelom i načina kako formuliramo pitanja). Kod „zdravorazumskog“ pristupa pri traženju odgovora na pitanje, oslonit ćemo se na logiku, iskustvo, prethodno znanje, mišljenja drugih ljudi te najčešće nećemo pretjerano kritički razmišljati o svim potencijalnim individualnim i okolinskim čimbenicima koji bi također mogli utjecati na odgovor na naše pitanje. Upravo takav pristup, u kojem se primjenjuje set razrađenih pravila i metoda te iskustvo u „znanstvenom razmišljanju“, diferencira naše laičko, svakodnevno provjeravanje istraživačkih pitanja od onog znanstvenog.

Uzmimo za primjer fenomen koji je naveliko poznat u psihologiji. Zamislite da plivate u bazenu i naglo vas uhvati grč. Grč je toliko jak da se više niste u stanju održati na površini, te počinjete tonuti ispod površine vode. Što mislite, u kojoj bi situaciji reakcija drugih kupača u bazenu bila brža – kad drugih kupača ima 50 ili kad je u bazenu još samo jedna osoba? Većina ljudi pretpostavila bi da će reakcija biti brža kad je više ljudi u bazenu (jer će prije opaziti problem, osobe se mogu udružiti da vam pomognu i sl.) te bi se zadržala na ovoj razini analize situacije i ne bi pretjerano analizirala alternativne odgovore. Ako bismo se odvažili na provjeru našeg pitanja serijom malih eksperimenata

u kojima simuliramo utapanje, vjerojatno bismo zaključili da je reakcija brža kad je broj kupaca manji, a što je suprotno našem očekivanju. Ovaj fenomen u znanosti nazvan je *difuzijom odgovornosti*, i prvi su ga opisali Latane i Darley 1969. godine. Autori su, nakon serije eksperimenata, zaključili da se u nejasnim i dvosmislenim situacijama osoba oslanja na procjenu iz okoline. Ako reakcija iz okoline nije prikladna (nitko ne priskače u pomoć), promatrač će zaključiti da je pogrešno procijenio situaciju, da je možda netko drugi bolje procijenio kontekst ili da će možda netko drugi reagirati. Osim toga, osoba može osjećati neki oblik straha od reakcije okoline (npr. osoba se može zabrinuti da će je drugi ljudi ismijati što izvlači čovjeka za kojeg se samo njoj učinilo da se utapa, dok zapravo čovjek nije bio u opasnosti).

Iz opisanog primjera vidimo nekoliko stvari koje su bitne za područje znanstvene metodologije istraživanja. Prvo, oslanjanje na zdravorazumsko zaključivanje čini nas sklonima pogreškama u zaključivanju. Oslanjanje na zdravi razum, prethodno znanje i iskustvo, vjerovanje autoritetu i sl. može polučiti točnim zaključcima, ali je vjerojatnost bitno veća da su znanja i činjenice bazirani na znanstvenim istraživanjima istiniti, te su u prosjeku popraćeni manjom razinom pogrešaka u zaključivanju. Drugo, tek višestrukim provjerama nekog istraživačkog pitanja možemo doći bliže „točnijem“ zaključku, odnosno samo jedno mjerenje (opažanje, bilježenje rezultata i sl.) nije garancija da smo točno odgovorili na naše istraživačko pitanje (možda smo slučajno dobili neki rezultat, možda postoje okolinski čimbenici koji su utjecali na ishod i sl.). Ova potreba za dodatnim potvrdama rezultata u znanosti naziva se potreba za **verifikacijom**. I treće, ljudi imaju potrebu razumjeti pojave oko sebe, skloni su davati objašnjenja ponašanjima i njihovim uzrocima (kod zdravorazumskog pristupa objašnjenje zašto bi više ljudi trebalo brže reagirati oslanja se na njihovu brojnost i veću vjerojatnost da će se utapanje opaziti, a kod znanstvenog pristupa oslanja se na fenomen difuzije odgovornosti). Ovo davanje objašnjenja u vezi je s oblikovanjem teorija i/ili hipoteza, na što ćemo se osvrnuti u daljnjem tekstu.

Od kuda nam dolaze ideje za ono što ćemo istraživati, odnosno, odakle izviru istraživačka pitanja? Ne postoji jednoznačan i konačan odgovor na ovo pitanje, međutim, prema Goodwinu (2010), nekoliko je mogućih izvora. Prvo, istraživačko pitanje može proizići iz **svakodnevnog opažanja okoline**. Na ovaj je način osmišljeno istraživačko pitanje čije su istraživanje proveli Latane i Darley (1969). Izrazito medijski eksponiran slučaj silovanja djevojke kojem je svjedočio

veliki broj ljudi, a nitko nije reagirao, potaknuo je autore da se upitaju je li uzrok nereagiranja ljudska neosjetljivost ili je ono potaknuto nekim drugim čimbenicima. Dakle, svakodnevno je opažanje nepresušan izvor novih istraživačkih pitanja. **Rješavanje nekog praktičnog problema** također je situacija koja nas svakodnevno potiče na postavljanje i testiranje istraživačkih pitanja (npr. zanima nas možemo li povećati radnu učinkovitost u nekoj organizaciji uvođenjem bonusa na plaću ili uvođenjem fleksibilnog radnog vremena).

Nadalje, nakon svakog završenog istraživanja **preostaje dio pitanja** na koja nije dobiven odgovor pa ona postaju pokretači novih istraživanja. Dobar savjet početnicima jest da posebnu pozornost usmjere na one dijelove znanstvenih radova u kojima se opisuju metodološka ograničenja provedenog istraživanja te implikacije za buduća istraživanja. Iz tih se dijelova mogu generirati nova istraživačka pitanja za neko buduće istraživanje. Ponekad istraživačka pitanja postavljamo s ciljem **ponavljanja** već objavljenih istraživanja (već smo spomenuli važnost verifikacije u znanosti), a ponekad ona proiziđu iz nekih **slučajnih otkrića**. Zapravo, neka od velikih otkrića u povijesti su slučajna. Za otkriće penicilina možemo zahvaliti neurednosti A. Fleminga koji je svoje petrijeve posude s kulturama bakterija ostavio pored otvorenog prozora te je tako plijesan kontaminirala uzorke. Wilson Greatbath modificirao je uređaj za snimanje srčanog ritma kada je otkrio da taj uređaj emitira električne impulse koji bi mogli pomoći ublažavanju problema s aritmijom pa je tako nastao srčani elektrostimulator (engl. *pacemaker*). Ipak, **testiranje postavki neke teorije** jedan je od najčešćih generatora istraživačkih pitanja i hipoteza. Stoga ćemo se u daljnjem tekstu dodatno osvrnuti na ulogu teorije u planiranju istraživanja, odnosno postavljanja istraživačkog pitanja i hipoteze.

1.1.1. Uloga teorije u oblikovanju istraživačkih problema/pitanja i hipoteza

Iz dosadašnjeg teksta već smo stekli uvid u to da su istraživačko pitanje, istraživačka teorija i hipoteze(a) vrlo usko povezani. Na Slici 1.1. prikazane su njihove definicije. Teorija je logički ustrojen skup pretpostavki koje pokušavaju definirati i objasniti pojave, njihove uzroke, pojavnost, međuodnose i sl. Ukratko, teorije opisuju i odgovaraju na pitanje zašto je nešto takvo kakvo jest. Teorija se može formirati na nekoliko načina. Prvi način je **induktivan**, u

kojem teoriju formiramo nakon što smo proveli seriju empirijskih istraživanja i na osnovi dobivenih rezultata pokušavamo zaključiti zašto je izmjerena pojava takva kakva jest. U sama mjerenja kreće se bez postavljenih pretpostavki (hipoteza), dakle ateoretično, pri čemu se ispituju odnosi među varijablama u interesu istraživača. Ovaj pristup formiranja teorija vrlo je često zastupljen u prirodnim znanostima. Primjer induktivne teorije je Kopernikova teorija o heliocentričnom sustavu. Na osnovi načina izmjena godišnjih doba, putanja nebeskih tijela i sl. (dakle, na osnovi podataka koji su bili iskustveno dostupni i koji su sustavno empirijski bilježeni i analizirani), formirana je teorija koja je pokušala na jedinstven način objasniti uzroke tih promjena. Kratko rečeno, svi izmjereni i opaženi podatci (na Zemlji i ostalim planetima Sunčeva sustava) mogu se pripisati istom uzroku, a to je pravilno kretanje planeta oko Sunca. Suprotno opisanom, kod **deduktivnih** teorija prvo se postavlja neka

Slika 1.1. Značenje pojmova teorija, istraživački problem i hipoteza

Teorija je logički ustrojen niz pretpostavki (tvrdnji) koje služe definiranju događaja/pojmova, opisuju veze među njima i objašnjavaju njihovo javljanje (Shaughnessy i Zechmeister, 2015). Sastavljene su od konstrukata s različitom mogućnošću operacionalizacije, znanstvenih zakona, znanstvenih objašnjenja i hipoteza (Milas, 2005). Primjeri teorija u psihologiji: *teorija motivacije A. Maslova, Petofaktorski model ličnosti, Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja, Kholbergova teorija moralnog razvoja.*

Istraživački problem/pitanje je pitanje na koje bi provedeno istraživanje trebalo dati odgovor. „Rješavanje“ znanstveno-istraživačkog problema, u odnosu na svakidašnje probleme, ima svoje teorijsko značenje (doprinosi teoriji) te zahtijeva upotrebu znanstveno-istraživačkih metoda (Milas, 2005). U pisanoj se formi istraživačko pitanje/problem najčešće formulira u obliku pitanja ili tvrdnje. Primjeri istraživačkih pitanja: *Dolazi li s promjenom kompleksnosti zadataka mentalnih rotacija do promjena u srčanoj frekvenciji i tlaku ispitanika?; Razlikuju li se muškarci i žene u verbalnom faktoru inteligencije?*

Hipoteza je pretpostavka o mogućem ishodu istraživanja, odnosno odgovor na istraživačko pitanje. Ona proizlazi iz polazne hipotetičke teorije, ali i istraživačkog pitanja. Postavlja se u formi tvrdnje ili pretpostavke. U vezi s očekivanim trendom promjena, razlikujemo **nul-hipoteze** (neutralne, koje ne pretpostavljaju postojanje razlike; npr. *Može se pretpostaviti da s promjenom kompleksnosti zadataka mentalnih rotacija neće doći do promjena u srčanoj frekvenciji i krvnom tlaku*); **afirmativne** (potvrdne) koje pretpostavljaju postojanje razlike bez specificiranja smjera (npr. *Za očekivati je da će s promjenom kompleksnosti zadataka mentalnih rotacija doći do promjena u srčanoj frekvenciji i krvnom tlaku*) i **direktivne hipoteze**, koje su usmjerene, odnosno, jasno naznačuju smjer razlike/istraživačevih očekivanja (npr. *S porastom kompleksnosti zadataka mentalnih rotacija očekuje se porast srčane frekvencije i krvnog tlaka*). Direktivne hipoteze najčešći su oblik hipoteza u polazištima kvantitativnih istraživanja.

široka teorijska osnova koja pokušava objasniti neki fenomen. Na osnovi široke deduktivne teorije formiraju se uže definirane hipoteze (i popratna istraživačka pitanja) koje se u istraživanjima testiraju.

U društvenim znanostima najčešći oblik teorije su tzv. **funkcionalne teorije** (Milas, 2005) ili teorije koje integriraju induktivni i deduktivni pristup. Zašto? Kao što će biti opisano u sljedećim poglavljima, istraživački pristup podrazumijeva kontinuirano i opetovano testiranje teorija i njihovu izmjenu i nadogradnju u skladu s dobivenim rezultatima. Dakle, iz šire se teorije formiraju specifične hipoteze koje se u istraživanjima testiraju. Na osnovi dobivenih rezultata hipoteze se opovrgavaju ili prihvaćaju te time modificiraju teoriju iz koje su prvotno proizišle. Tim procesom teorija postaje i cilj znanstvenog procesa kao i sami pokretač znanosti (Milas, 2005). Opisani proces naziva se još i hipotetičko-deduktivnim procesom (Howit i Cramer, 2011) ili induktivno-hipotetičko-deduktivna spirala (Cattell, 1966, prema Milas, 2005).

1.1.2. Teorijski konstrukti i operacionalizacija

Kao što je prije istaknuto, teorijsko polazište jedno je od najplodonosnijih izvora za kreiranje novih istraživačkih problema i hipoteza. Međutim, kad se problemi i hipoteze formiraju iz teorije, popraćeni su nekim specifičnostima o kojima treba voditi računa. Teorije u društvenim znanostima, pa i u psihologiji, dominantno su sazdate od **konstrukata**. Konstrukti¹ su apstraktni pojmovi koje se ne može izravno opažati, već se o njima sudi neizravnim putem, preko različitih pokazatelja. Primjeri konstrukata u psihologiji su agresivnost, inteligencija, motivacija i sl. Da bi neki konstrukt mogao biti uključen u istraživanje (istraživački problem i hipotezu), potrebna je njegova prethodna operacionalizacija, odnosno pridodavanje empirijskih pokazatelja kojima će neki konstrukt u istraživanju biti zastupljen i/ili mjereno. Na primjer, agresivnost možemo operacionalizirati kroz opažanje fizičkog udaranja, vikanja, korištenja pogrđnih riječi, vrijeđanja itd., odnosno preko indikatora koje empirijski možemo opažati i bilježiti. Konstrukti se razlikuju u stupnju hipotetičnosti, ali i stupnju u kojem su podložni operacionalizaciji. Primjerice, razinu pri-

¹ Detaljniji pregled prirode i mjerenja teorijskih konstrukata u psihologijskim istraživanjima prikazan je u Poglavlju 3 (potpoglavlje 3.1.2.).

hoda moguće je lako operacionalizirati kroz količinu novca koja se mjesečno prilijeva na račun, dok je motivaciju za studij teže operacionalizirati (možemo se koristiti raznim upitničkim mjerama, opažanjem, bilježiti uspjeh i sl.).

1.2. Postavljanje istraživačkih pitanja i hipoteza

U prethodnom je tekstu istaknuto kako svi ljudi imaju iskustva u propitivanju stvari iz svoje okoline, odnosno u postavljanju pitanja i hipoteza. Međutim, postaviti adekvatno istraživačko pitanje za potrebe znanstvenog istraživanja ipak zahtijeva ponešto truda i znanja. Moglo bi se reći da je postavljanje istraživačkog pitanja/problema vještina (a vještine treba razvijati i vježbati) koja podrazumijeva postupno sužavanje sa šireg područja interesa ili teme na specifično pitanje koje ćemo u istraživanju testirati (Goodwin, 2010).

Vrlo se često u društvenim znanostima, zbog svoje širine, konstrukti ne mogu zahvatiti u cijelosti, već se **sužavaju na obim koji će u nekom istraživanju biti testiran**. Postavljanje istraživačkih pitanja slijedi istu logiku. Primjerice, *ispitati razlikuju li se učenice i učenici u inteligenciji* nije dobro postavljen istraživački problem. Ako ćemo inteligenciju u našem istraživanju zahvatiti testom koji mjeri opći *g* faktor inteligencije, onda bi primjeren istraživački problem bio *ispitati razlikuju li se učenici i učenice u općem faktoru inteligencije*. Značajke koje opisuju primjereno postavljeno istraživačko pitanje/problem su **relevantnost, nedovoljna istraženost, provjerljivost i precizna definiranost** (Milas, 2005). Rješavanje nekog istraživačkog problema trebalo bi, dakle, imati teorijski doprinos i/ili doprinositi rješavanju nekog praktičnog problema, pri čemu je za znanstvena istraživanja veći naglasak stavljen na teorijski, a u primijenjenim istraživanjima na praktični doprinos. Istraživačko pitanje doprinijet će spoznaji u nekom znanstvenom području ako je usmjereno ispitivanju pojava koje nisu prethodno istraživane ili pak čija su prethodna istraživanja polučila proturječne nalaze. Istraživačko je pitanje, nadalje, potrebno formulirati na način da se planiranom metodologijom istraživanja na njega može odgovoriti, pri čemu trebaju biti jasno i precizno operacionalizirane mjere koje će u istraživanju biti korištene.

Postavljanje istraživačkog pitanja/problema najčešće je popraćeno postavljanjem hipoteze, odnosno pretpostavke o mogućem ishodu istraživanja.

Adekvatno postavljenu hipotezu karakterizira **primjerenost** istraživačkom problemu/pitanju, **jasnoća**, **nedvosmislenost**, **provjerljivost** i **moгуćnost opovrgavanja** (Milas, 2005). Drugim riječima, hipoteza treba biti jasno i precizno formuliran odgovor na postavljeno pitanje koji je planiranim istraživanjem *moгуće provjeriti*. Hipotezu ćemo na temelju rezultata dobivenih u istraživanju prihvatiti ili opovrgnuti. Ipak, u njezinu je formuliranju važno da zvuči razložno i vjerojatno i prije same provjere što istraživači postižu deriviranjem pretpostavki iz prethodnih teorijsko-empirijskih spoznaja.

S obzirom na to da se hipoteze u znanstvenim istraživanjima uobičajeno deriviraju iz teorije, one su najčešće postavljene u **direktivnom obliku**, odnosno, jasno predviđaju smjer rezultata. Na primjer, prema teoriji o postojanju pet faktora ličnosti, ugodne osobe karakterizira povjerljivost, skromnost, sklonost suradnji, altruizam itd. Ako u nekom istraživanju želimo ispitivati odnose između pet osobina ličnosti i spremnosti za volontiranjem i humanitarnim radom, onda ćemo hipotezu u vezi s ugodnosti postaviti na način kako se to prema teorijskoj osnovi i „očekuje“. U ovom primjeru hipoteza bi mogla glasniti: *S obzirom na to da dimenziju ugodnosti čine osobine poput altruizma i spremnosti na suradnju, može se pretpostaviti da će osobe koje imaju visok rezultat na toj dimenziji biti spremnije uključiti se u aktivnosti povezane s volontiranjem i humanitarnim radom.*

Uloga teorije i hipoteze u istraživačkom procesu, kao i sama formulacija istraživačkog pitanja/problema, uvelike ovise o **usvojenom istraživačkom pristupu te planiranoj metodi ili nacrtu istraživanja**. U Poglavlju 2 *Kako istražiti?* detaljno su objašnjeni pristupi i metode psihologijskih istraživanja, međutim, vrlo je važno u ovom dijelu prikazati osnovne smjernice u formulaciji istraživačkog pitanja i hipoteze unutar različitih istraživačkih pristupa i metoda. Kad je riječ o **kvalitativnim** istraživanjima, ona često njeguju ateoretičan pristup (najčešće induktivan) i uglavnom istraživačko pitanje nije popraćeno hipotezom. S obzirom na prirodu kvalitativnih istraživanja, istraživačkim pitanjem najčešće propitujemo *zašto* je nešto takvo kakvo jest, a kako u početku istraživanja nemamo jasnu ideju o mogućim ishodima, u istraživanje i krećemo bez hipoteza. S druge strane, kad je riječ o **kvantitativnim istraživanjima**, u njih krećemo s jasno definiranim istraživačkim pitanjima i direktivnim hipotezama, iako ćemo u analizi rezultata zapravo statistički testirati tzv. nul-hipotezu (vidi Poglavlje 3.1.).

Već je istaknuto da se formulacije istraživačkih problema/pitanja i odgo-

Slika 1.2. Primjeri istraživačkih pitanja i hipoteza

U **deskriptivnom kvalitativnom istraživanju** usmjerenom identifikaciji i opisu izvora (ne)zadovoljstva životom žena čiji su partneri pomorci, autorice Slišković i Juranko (2019) definirale su sljedeće istraživačko pitanje/problem: „Identificirati koje se karakteristike zanimanja pomorca pozitivno, a koje negativno reflektiraju na živote njihovih partnerica“. Autorice su u istraživanje ušle bez prethodnog postavljanja hipoteza i primijenile su kvalitativnu metodu istraživanja (sudionice su odgovarale na dva pitanja otvorenog tipa).

Ajdković i suradnici (2012) proveli su **deskriptivno kvantitativno istraživanje** s ciljem ispitivanja rasprostranjenosti nasilja nad djecom u RH. Istraživanje spada pod epidemiološka istraživanja, a podatci su prikupljeni anketnim upitnikom. Autori su nasilje nad djecom operacionalizirali kroz psihičku agresiju, psihičko zlostavljanje, tjelesno kažnjavanje i tjelesno zlostavljanje. Korištenim upitnikom zahvaćene su i mjerene spomenute komponente nasilja. Neka od istraživačkih pitanja u opisanom istraživanju bila su: (P1) Ispitati dobne i spolne razlike u prevalenciji pojedinih oblika nasilja nad djecom u obitelji tijekom djetinjstva i incidenciji u proteklih godinu dana; (P2) Utvrditi tko su počinitelji pojedinih oblika nasilja nad djecom u obitelji i njihove razlike s obzirom na dob i spol djece koja su doživjela nasilje; (P3) Ispitati udio djece koja su bila izložena višestrukoj viktimizaciji tijekom djetinjstva i u proteklih godinu dana. Kao što je iz samih istraživačkih pitanja/problema razvidno, hipoteze je teško postaviti jer se u istraživanje ušlo s ciljem opisa zastupljenosti neke pojave, stoga ih istraživači nisu ni postavili.

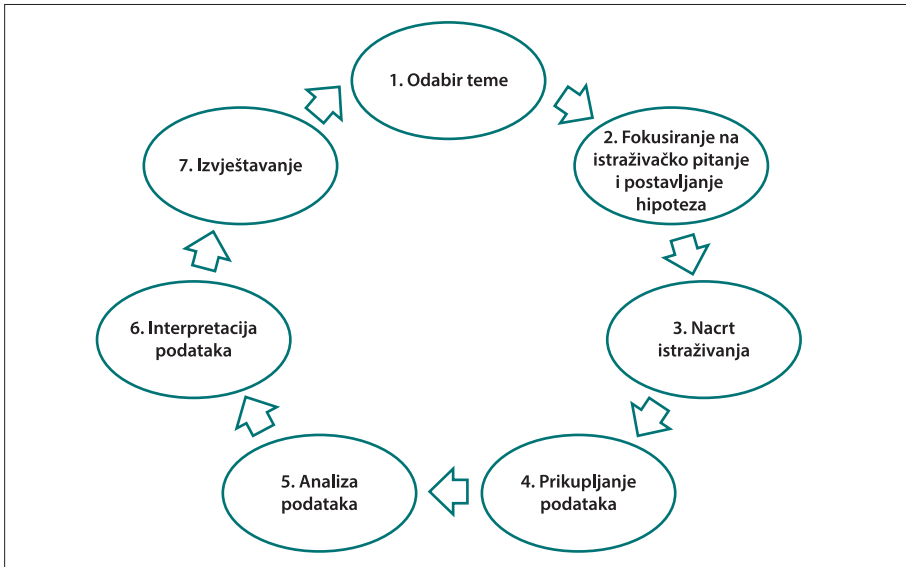
U **korelacijskom istraživanju** (Černja Rajter i sur., 2019) u kojem je ispitivan odnos između angažiranosti u studiju i uspjeha na studiju, istraživači su postavili sljedeće istraživačke probleme: (P1) Istražiti kako su dvije vrste resursa (temeljne samoevaluacije te kongruentnost profesionalnih interesa i studijske okoline) povezane s angažiranosti u studiju; i (P2) Proveriti odnos navedenih odrednica angažiranosti te same angažiranosti u studiju s uspjehom u studiju. Na temelju ranijih istraživanja, očekivana je pozitivna povezanost temeljnih samoevaluacija i angažiranosti u studiju, kao i pozitivna, ali niska, povezanost kongruentnosti i angažiranosti (H1). Također, na temelju ranijih istraživanja, očekivano je da će veća angažiranost biti povezana s boljim uspjehom u studiju (H2).

Ekperimentalno istraživanje autora Pavune i Ivaneca (2012) potaknuto je manjkom istraživanja utjecaja alkohola na sposobnost uočavanja detalja i objekata u vidnom polju, koja se mogu pripisati *sljepoći zbog nepažnje*. Cilj istraživanja bio je utvrditi postoji li, i ako postoji, kakav je utjecaj relativno male količine alkohola u krvi na uradak u zadatku kvazirealne prometne situacije kojim se zahvatila sljepoća zbog nepažnje. Navedeni je zadatak odabran zbog praktične važnosti pitanja povezanosti alkohola i prometnih nezgoda koje, između ostalog, mogu biti uzrokovane djelovanjem alkohola na procese sljepoće zbog nepažnje. U istraživanju je korišten nacrt s dvije nezavisne skupine, pri čemu je eksperimentalna skupina ispitivanja rješavala zadatak kvazirealne prometne situacije pod utjecajem alkohola do 0,8 g/kg, a kontrolna skupina nije bila pod utjecajem alkohola (konzumirali su bezalkoholni napitak koji je bojom i mirisom bio istovjetan alkoholnom napitku iz eksperimentalne grupe). Istraživački problem je glasio: Utvrditi ima li relativno nizak stupanj akutne intoksikacije alkoholom utjecaja na učinak u zadatku sljepoće zbog nepažnje u simuliranoj situaciji vožnje automobila. Budući da je vrlo malo istraživanja o spomenutoj temi te da njihovi zaključci nisu konzistentni, istraživači su u ovo istraživanje krenuli s nul-hipotezom.

varajućih hipoteza razlikuju u zavisnosti od planirane *metode istraživanja*. S obzirom na to da početnici u znanstvenom radu često doživljavaju teškoće upravo pri formuliranju adekvatnog pitanja i/ili hipoteze, na Slici 1.2. prikazano je nekoliko primjera istraživačkih pitanja i hipoteza unutar dominantnih istraživačkih metoda u psihologiji iz recentne literature. Navedeni primjeri uključuju: 1) **deskriptivno istraživanje**, usmjereno *prvom znanstvenom cilju: kvalitativnom ili kvantitativnom opisu pojave* koja se istražuje; 2) **korelacijsko istraživanje**, usmjereno ispitivanju odnosa među varijablama, odnosno odgovoru na *drugi znanstveni cilj – predviđanje*; te 3) **eksperimentalno istraživanje**, koje omogućuje odgovor na *treći znanstveni cilj – objašnjenje*, odnosno razumijevanje uzročno-posljedične veze među pojavama.

Istraživačka pitanja i hipoteze se u znanstvenim radovima većinom navode na kraju uvoda, a ponekad i u zasebnim odjeljcima. Ako propozicijama časopisa nije definirano, autori imaju slobodu koncipirati tekst rada kako žele. Tako se, na primjer, u radovima često navodi samo hipoteza (bez istraživačkih pitanja), ili se istraživačka pitanja nazivaju ciljevima, podciljevima i sl. Svaki od oblika postavljanja istraživačkih pitanja i hipoteza koji čitatelju daje kompletnu informaciju o smjeru predviđenih ishoda i točnoj operacionalizaciji mjerenih konstrukata je prihvatljiv, bez obzira na to jesu li prikazani u zasebnom odjeljku ili su integrirani u tekst uvoda, odnosno bez obzira na to jesu li navedeni i istraživačko pitanje i hipoteza ili samo jedno od njih. Za potrebe pisanja završnih, diplomskih, specijalističkih i doktorskih radnji postoje propisana pravila koja treba slijediti i koja najčešće zahtijevaju jasno, taksativno navođenje istraživačkih pitanja/problema i hipoteza. To je praksa i na metodologijskim praktikumima kojima je cilj usvajanje vještina potrebnih za provođenje istraživanja. Detaljnije smjernice za pisanje znanstveno-istraživačkih izvještaja prikazane su u Poglavlju 4 jer se odnose na završni korak znanstvenog istraživanja. Ipak, važno je uvidjeti da su koraci istraživačkog procesa međusobno povezani. Primjerice, kvaliteta istraživačkog izvještaja (i spoznaje) uvelike će ovisiti o načinu na koji ćemo postaviti naše istraživačko pitanje u fazi planiranja istraživanja. Koraci istraživačkog procesa prikazani su na Slici 1.3.

Kao što je vidljivo sa Slike 1.3., početni koraci istraživačkog procesa uključuju odabir teme ili područja istraživanja, postavljanje istraživačkog pitanja i hipoteze te razradu detaljnog plana prikupljanja podataka. Nakon ove početne faze planiranja slijedi samo prikupljanje podataka, njihova analiza i interpretacija u kon-

Slika 1.3. Koraci istraživačkog procesa (slika adaptirana iz Neuman (2007), str. 10.)

tekstu dosadašnjih spoznaja u istraživačkom području te izvještavanje javnosti o dobivenim rezultatima. Kasniji koraci istraživačkog procesa prikazani su detaljnije u idućim poglavljima, a u tekstu koji slijedi dodatno ćemo razmotriti početnu fazu istraživačkog procesa u kojoj oblikujemo istraživačko pitanje/problem.

Na početku istraživačkog procesa odabire se područje interesa u koje će se pozicionirati istraživanje. Primjerice, želimo li se baviti problemom iseljavanja iz Hrvatske, najprije ćemo temeljito proučiti dostupnu literaturu u području (načini pretraživanja literature prikazani su u daljnjem tekstu). Područje istraživačkog interesa obično je vrlo široko tako da je ključni korak u istraživačkom procesu postavljanje konkretnog istraživačkog pitanja i hipoteza. Istraživačko pitanje, kako je prije istaknuto, treba biti vrlo specifično, definirano u terminima operacionaliziranih varijabli, tj. mjerljivo. Najvažnije je da se istraživačko pitanje postavi na način da se na njega **može dobiti odgovor u konkretnom istraživanju**. Iako na prikazanom dijagramu (Slika 1.3.) istraživački nacrt dolazi nakon što smo definirali istraživačko pitanje, u stvarnosti su ta dva procesa isprepletena. Odnosno, o tome kako je istraživačko pitanje postavljeno, ovisi kakvim ćemo se nacrtom istraživanja koristiti, i obrnuto. Primjerice, istraživačkim pitanjem koje glasi „Koja je dobna skupina državljana RH najsklonija napuštanju države, odnosno, ima najsnažniju želju za odlaskom?“, odmah se

definira nekoliko važnih čimbenika glede odabira istraživačkog nacrt. Prvo, kako bismo precizno odgovorili na postavljeno pitanje, trebamo uključiti uzorak ispitanika koji nam osigurava vanjsku valjanost, odnosno, trebamo imati reprezentativan uzorak. Reprezentativnost bi se u ovom slučaju mogla osigurati i stratifikacijom po varijabli dobi. Drugo, samo istraživačko pitanje u ovom primjeru automatski isključuje neke istraživačke nacрте, primjerice sve kvalitativne metode istraživanja, opažanje, eksperiment (nemamo nezavisne varijable) i sl. Posljedično, korelacijsko anketno istraživanje nameće se kao najprikladnija istraživačka metoda koja može dati odgovor na naše istraživačko pitanje.

Nadalje, zamislimo da smo analizom relevantne literature u području iseljavanja uočili da se medicinske sestre navode kao skupina koja često iskazuje interes za odlaskom iz države, istraživačko pitanje koje bismo mogli postaviti bilo bi „Zašto medicinske sestre u velikom broju odlaze iz države?“ Kao i kod prvog primjera, pitanje se reflektira na odabir istraživačkog nacrt. Koje bismo metode u ovom slučaju mogli primijeniti da precizno odgovorimo na istraživačko pitanje? U ovom slučaju trebamo se vratiti korak unazad i upitati se – koliko mi znamo o tome zašto baš medicinske sestre masovno odlaze? Postoje li, i ako postoje – koje su to teorije koje objašnjavaju ovu pojavu? Kakve pretpostavke/hipoteze možemo postaviti? Ako je razina akumuliranog znanja o temi solidna, ako postoji teorijska osnova koja objašnjava opisanu pojavu/ponašanje i iz nje se mogu precizirati hipoteze, možemo se odlučiti za neki od kvantitativnih pristupa istraživanju – tu bi opet najvjerojatniji i najekonomičniji izvor podataka bilo anketno istraživanje. Na osnovi dosadašnjeg teoretskog i akumuliranog znanja formirali bismo anketni upitnik koji bi sadržajno pokrивao sve izvore (ne)zadovoljstva i čimbenike koji se povezuju sa željom za napuštanjem države te bismo ga primijenili na uzorku medicinskih sestara.

Međutim, što ako razina znanja o spomenutoj temi nije dovoljna? Što ako se do sada samo piše o tome da sestre odlaze jer su potplaćene, a u realnosti postoje i drugi motivi koji ih čak i više muče? U tom slučaju, naša konstruirana anketa ne bi bila sadržajno valjana jer ne bi potpuno obuhvatila ciljani predmet mjerenja. Koja je onda alternativa? Logična alternativa bila bi primjena neke od kvalitativnih metoda istraživanja, metode koje nam daju najdublji ili najdetaljniji odgovor na pitanja zašto. Primjena dubinskog intervjua, metode fokusnih grupa ili sl. omogućila bi nam uvid u suštinske motive nečijeg ponašanja. Budući da u ovakvo istraživanje ulazimo ateoretično, bez hipoteza, fleksibilnost istraživač-

kog pristupa omogućuje istraživaču da predmetu mjerenja pristupi s različitih aspekata i razina, a konačni zaključak takvih istraživanja vrlo je detaljan i daje nam uvid u to zašto se nešto događa. Zaključci proizišli iz ovakve istraživačke metode ne bi se mogli generalizirati, ali bi bili dobra polazna točka za formiranje anketnog upitnika koji bismo onda mogli primijeniti na većoj skupini medicinskih sestara nakon što smo detaljno ispitali dubinske motive mogućeg odlaska. Također, u svrhu odgovora na ovo istraživačko pitanje, mogli bismo primijeniti i neku od tzv. mješovitih metoda, koje kombiniraju kvantitativnu i kvalitativnu metodologiju, a o tome će biti više riječi u Poglavlju 2.

Zaključno, postavljanje istraživačkog pitanja i formuliranje hipoteze vrlo su usko povezani s metodom istraživanja koju ćemo primijeniti u konkretnom istraživanju. Štoviše, ako znamo da istraživačko pitanje treba biti vrlo jasno operacionalizirano, ono se i postavlja u terminima konkretnog nacrt. Primjerice, pitanje „Što bi medicinske sestre pokolebalo u odlasku iz zemlje?“, u različitim će istraživačkim nacrtima dobiti „dručkiju završnu konturu“ koja ovisi o samom nacrtu istraživanja, a primarno ovisi o načinima kako smo operacionalizirali varijable koje će u istraživanju biti mjerene.

1.3. Pretraživanje literature

Bez obzira na to imamo li jasnu ideju o predmetu našeg istraživanja, ili se ideja još nije „rodila“ nego smo tek u potrazi za njom, nezaobilazan prvi korak u istraživačkom procesu jest pretraživanje relevantne literature u nekom trenutačnom (ili potencijalnom) području interesa. Prije nego što krenemo na opis koraka kako provesti temeljitu pretragu literature, potrebno je istaknuti razlike u izvorima literature, odnosno pokazati iz kojih sve vrsta tekstova možemo prikupiti potrebne informacije. Najčešća podjela izvora literature je na **primarne**, **sekundarne** i **tercijarne** izvore (Milas, 2005). **Primarni** izvori uključuju neposredne rezultate znanstveno-istraživačkog rada, odnosno, obuhvaćaju izvorne dokumente u onom obliku kako ih je autor koncipirao. Ovaj izvor informacija daje nam najdublji uvid u problematiku, a informacije su recentne i prezentirane u svojem izvornom obliku. Međutim, upravo zbog specifičnosti svakog istraživanja, teme su vrlo uske i iščitavanje ovih izvora zahtijeva mnogo vremena i visoku razinu ekspertize u području.

U ovaj oblik izvora literature spadaju članci u znanstvenim časopisima, poglavlja u knjigama, disertacije, referati sa skupova i sl. U **sekundarne** izvore podataka spadaju različiti katalogi (npr. skupni katalog knjižnica Zadarske županije) i bibliografske baze podataka. Sekundarni izvori služe za pronalazak, lociranje i otkrivanje kratkog sadržaja traženih dokumenata. **Tercijarni** izvori sadrže akumulirano znanje u nekom području. Uključuju pregledne radove, enciklopedije, rječnike, udžbenike i sl., a prednost ovih izvora je u tome što nude uređen uvid u mnoštvo primarnih izvora, sadrže kritičko vrednovanje informacija te omogućuju brži uvid u područje. Budući da za izradu neke od tercijarnih publikacija treba biti akumulirana određena količina znanja, oni često vremenski najviše kasne, a ujedno mogu odražavati i pristranosti autora.

Sad kad smo se upoznali s različitim vrstama izvora literature, razmotrimo gdje ih sve možemo pronaći. Odgovor na to pitanje prije samo nekih dvadesetak godina bio bi – isključivo u knjižnicama! Danas na to pitanje odgovaramo potpuno drukčije, pa uz knjižnice, pristup glavnini literature u nekom području omogućen je i putem interneta, i to preko baza podataka koje pohranjuju različite oblike publikacija. Baza podataka organizirana je i uređena cjelina međusobno povezanih podataka spremljenih bez nepotrebne redundancije (Poropat i sur., 2017). U načelu postoje tri vrste baza podataka. **Bibliografske** baze temeljni su sekundarni izvor podataka jer sadrže informacije o primarnim/objavljenim radovima sa svim potrebnim informacijama poput autora, godine, naslova i sl., ali ne i puni tekst rada. Primarna im je funkcija stjecanje uvida u određeno znanstveno područje, a primjer takve baze je *PsycINFO*. Nadalje, postoje **citativne** baze koje uz osnovne bibliografske podatke sadrže i informacije o citiranosti radova. Pomoću njih se može pratiti odjek pojedinog rada/autora u znanstvenoj javnosti. Primjeri takvih baza su *Web of Science*, *Scopus* i *Google Znalac* (engl. *Google Scholar*). Treća vrsta baza sadrži **cjelovite** radove – uz osnovne bibliografske podatke takve baze sadrže i cjelovite radove u html ili pdf formatu. Primjeri takvih baza su *ScienceDirect* i *Academic Search Complete*. U današnje vrijeme većina postojećih baza podataka predstavlja neki hibridni model sastavljen od dviju ili više postojećih tipova baza.

Portal elektroničkih izvora literature za hrvatsku akademsku i znanstvenu zajednicu nalazi se na mrežnoj stranici Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu *baze.nsk.hr*, i to je najčešće polazna točka u pretrazi literature. Za pretraživanje baza koje se nalaze na navedenoj stranici (kojoj je moguće pri-

stupiti i preko poveznica na portalima drugih visokoobrazovnih institucija u Republici Hrvatskoj), nužno se identificirati kao član akademske zajednice. Identifikacija se obavlja na osnovi AAI elektroničkog identiteta koji mogu dobiti pripadnici akademske i istraživačke zajednice u Republici Hrvatskoj i to isključivo u nadležnoj matičnoj instituciji. Pristupom navedenoj stranici prvo se odabire šire područje znanosti koje nas zanima, npr. društvene znanosti. Tim odabirom dobivamo prikaz svih baza iz društvenog područja, a na lijevoj strani izbornika možemo pronaći dodatne izbornike koji mogu usmjeriti našu pretragu. Tako možemo odabrati kakav tip baze želimo pretraživati, npr. bazu cjelovitih tekstova ili citatnu bazu. Iz baze cjelovitih tekstova doći ćemo odmah do cjelovitog teksta rada. Kod citatnih ćemo baza u pojedinim slučajevima dobiti pristup cjelovitom radu, a u pojedinim slučajevima ne, ali ćemo unutar pretrage te baze doći do informacija o citiranosti pojedinih radova. Informacija o citiranosti (i ostali aspekti koji su uključeni u metriku pojedinih baza) upućuje na **stupanj odjeka** ili utjecaja koji je neki rad imao u okviru znanstvenog područja u kojem je objavljen. Pritom viši stupanj citiranosti (mjera koja pokazuje u koliko je drugih radova taj rad citiran) potencijalno upućuje na višu razinu kvalitete objavljenog rada jer kazuje da su ga i drugi autori prepoznali kao vrijedan doprinos i citirali ga u svojem radu, a time je taj rad ujedno dobar „kandidat“ za iščitavanje u fazi pripreme našeg istraživanja. Osim citiranosti rada, važno je obratiti pozornost i u kojoj je bazi neki istraživački rad indeksiran (u kojoj se bazi nalazi). Detaljniji opis postupka indeksiranja u pojedine baze može se pronaći na drugim mjestima, a za potrebe ovog priručnika navest ćemo samo nekoliko baza podataka na koje bi početnici trebali usmjeriti pozornost pri pretraživanju.

Dvije relevantne baze u pretraživanju literature su **Web of Science** (sadrži tri citatna indeksa: *Science Citation Indeks Expand SClex*; *Social Science Citation Indeks SSCI*; *Arts i Humanities Citation Indeks AHCI*) i **Scopus**. Radovi koji su objavljeni u znanstvenim časopisima koji se indeksiraju u ovim bazama prošli su rigorozan recenzentski postupak, te su morali zadovoljiti relativno visoke metodološke i druge kriterije kako bi bili objavljeni u njima. Pri tome, Web of Science u načelu ima više kriterije za uključivanje, iako se taj princip ne može poopćiti za svaki rad (postoje radovi koji su indeksirani u bazi Scopus koji nimalo svojom kvalitetom ne zaostaju u odnosu na radove iz WOS-a). Što to znači za nas? To znači da pri pretrazi literature o zadanoj temi nastoji-

mo biti kritični, odnosno da vodimo računa o tome gdje je pojedini časopis indeksiran te da relativno veću težinu pridajemo radovima objavljenima u časopisima koji su indeksirani u spomenutim bazama.

Vratimo se na korake pretraživanja. Nakon što smo odabrali bazu podataka unutar koje ćemo pretraživati članke (npr. Scopus), krećemo sa samim pretraživanjem. Ono se odvija po principu ključnih riječi, a kako bismo suzili potragu koristimo se veznicima *and*, *or*, *no*. Principi pretraživanja istovjetni su onima koji se rabe kod drugih pretraživača (npr. Google, Yahoo i sl.). Nakon što smo u tražilicu unijeli ključne pojmove, pojavit će se lista radova koji u svojem naslovu ili sažetku (ovisno kako smo postavili parametre pretrage) sadrže ciljane ključne riječi. Najčešće je dobivena lista poprilično dugačka, pa se nameće pitanje kako doći do radova koji nam najviše odgovaraju. Nema točnih smjernica što bi trebalo napraviti, ali neke strategije mogu biti od koristi. Na primjer, ako smo početnici u nekom području, u upoznavanju problematike područja mogu nam pomoći tzv. pregledni radovi (engl. *review article*, *systematic review article and meta-analysis*). Oni spadaju pod tercijarne publikacije; na jednom mjestu imaju integrirane dosadašnje spoznaje, te najčešće imaju i vrlo opširan popis literature. Početno proučavanje preglednih radova omogućava nam brz uvid u područje, i što je još važnije, povezuje konkretne spoznaje s istraživanjima navedenim u listama referencija, koja onda mogu biti idući korak u našoj pretrazi. Naravno, ovo je načelan savjet koji je u većini slučajeva od koristi, međutim, ako smo u startu vrlo usko precizirali naš istraživački problem, onda i u pretrazi literature idemo na ciljane, specifična istraživanja koja su se bavila sličnom tematikom.

U pretrazi literature često se događa da dođemo do nekog rada kojem ne možemo u cijelosti pristupiti (npr. vidljivo je da je rad objavljen u cijelosti, ali se od nas traži novčana nadoplata kako bismo ga otvorili ili pohranili). Navedeno je posljedica činjenice da se pristup bazama naplaćuje. Naša akademska zajednica ima pristup samo dijelu baza podataka, za neke nemamo pretplatu, pa su nam i radovi objavljeni u časopisima i bazama za koje nemamo pretplatu nedostupni. Ponekad radovima kojima ne možemo pristupiti opisanom načinom pretrage možemo pristupiti preko profila na društvenim mrežama samih istraživača, primjerice, preko *ResearchGatea*. Konačno, jedan od načina dolaženja do radova koji nam nisu u cijelosti dostupni jest direktno kontaktiranje s autorom rada (u osnovnim informacijama o radu koje su nam dostupne

možemo pronaći afilijaciju i kontakt autora).

Opisani postupak pretrage preko web-sučelja Nacionalne i sveučilišne knjižnice možemo zamijeniti pretragom koja započinje na web-stranicama pojedinih sveučilišta. Primjerice, na Sveučilištu u Zadru, pod izbornikom Sveučilišna knjižnica pristupamo izborniku gdje možemo započeti pretragu baza podataka. Kod pretraga kojima je polazna točka web-sučelje knjižnice na nekom sveučilištu izbornik nas vodi na stranicu EBSCO. EBSCO je platforma koja pretražuje *više* baza podataka (uključujući i bazu *Web of Science – WoS*). Budući da EBSCO pretražuje više baza podataka odjednom, studenti i istraživači najčešće prakticiraju ovaj vid pretrage jer je brz i ekonomičan.

Uz osnovne smjernice za pretraživanje baza podataka prikazane u prethodnom tekstu, za nadograđivanje vještina pretraživanja i/ili kao pomoć u rješavanju dilema u pretrazi literature, početnicima u znanstvenom radu bit će od koristi upute o pretraživanju literature, koje su dostupne na web-sučeljima svih sveučilišnih knjižnica u RH. Konačno, početnicima će zasigurno pomoći i Slika 1.4. na kojoj mogu naći dodatne korisne web-stranice i pretraživače literature.

Slika 1.4. *Popis web-stranica i pretraživača literature u području društvenih znanosti*

- **Portal elektroničkih izvora za hrvatsku akademsku i znanstvenu zajednicu;** baze.nsk.hr. Omogućuje pristup svim bazama dostupnima akademskoj i istraživačkoj zajednici u Republici Hrvatskoj.
- **EBSCO** platforma; www.ebscohost.com. Istovremeno pretraživanje više baza, uključujući WoS. Dobra je polazna točka za pretraživanje.
- **Google Znalac** (engl. *Google Scholar*); <http://scholar.google.hr>. Google Znalac je *online* pretraživač koji indeksira pune tekstove ili metapodatke znanstvene i akademske literature. Procjenjuje se da je Google Znalac baza sadržavala više od 160 milijuna dokumenata u 2014. godini i da je pokrivala 80 – 90 % članaka objavljenih na engleskom jeziku.
- **Pretraživač elektroničkih časopisa (Pero);** <http://lib.irb.hr/utility/pero/>. Tražilica pomoću koje možemo pretraživati ČASOPISE s cjelovitim tekstom koji su dostupni hrvatskoj akademskoj i znanstvenoj zajednici.
- **HRČAK – Portal hrvatskih znanstvenih i stručnih časopisa;** <http://hrcak.srce.hr/>. Centralni portal koji na jednom mjestu okuplja hrvatske znanstvene i stručne časopise koji nude otvoren pristup svojim radovima.
- **Hrvatska znanstvena bibliografija – CROSBİ;** www.bib.irb.hr. Bibliografska baza koja sadrži radove svih znanstvenika u Republici Hrvatskoj.
- **Digitalni akademski arhiv i repozitorij – DABAR;** dabar.srce.hr. Digitalni akademski arhiv i repozitorij u sklopu kojeg se nalazi repozitorij *ocjenskih radova* s različitih sveučilišta u Republici Hrvatskoj (završni i diplomski radovi te doktorske disertacije). Ocjenskim radovima Sveučilišta u Zadru može se pristupiti na web-adresi <https://repozitorij.unizd.hr>.

LITERATURA

- Ajduković, M., Rimac, I. i Sušac, N. (2012). Epidemiološko istraživanje prevalencije i incidencije nasilja nad djecom u obitelji u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 19(3), 367-412.
- Černja Rajter, I., Galić, Z., Kuzman, I. i Šverko, I. (2019). Odrednice i ishodi angažiranosti u studiju. *Društvena istraživanja*, 28(4), 607-625.
- Glavica, M. (n.d.). *Podjela informacija po vrsti*. https://saturn.ffzg.hr/psihozivori/index.cgi?podjela_informacija_po_vrsti
- Goodwin, C. J. (2010). *Research in psychology: Methods and design* (6th ed.). John Wiley & Sons.
- Howitt, D. i Cramer, D. (2011). *Introduction to research methods in psychology* (3th ed.). Pearson Education Limited.
- Latane, B. i Darley, M. (1969). Bystander „apathy“. *American Scientist*, 57(2), 244-268.
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Naklada Slap.
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. (n.d.). baze.nsk.hr
- Neuman, W. L. (2007). *Basic of social research. Qualitative and quantitative approaches* (2nd ed.). Pearson Education Inc.
- Pavuna, A. i Ivanec, D. (2012). Utjecaj alkohola na učinak u zadatku sljepoće zbog nepažnje u simuliranoj situaciji vožnje automobila. *Psihologijske teme*, 21(1), 121-138.
- Shaughnessy, J. J., Zechmeister, E. B. i Zechmeister, J. S. (2015). *Research methods in psychology* (10th ed.). McGraw-Hill Education.
- Slišković, A. i Juranko, A. (2019). Dual life of seafarers' families: descriptive study of perspectives of seafarers' partners. *Community, Work & Family*, 22(5), 629-646.